

EMLÉKBESZÉD
PÁZMÁNDI HORVÁT ENDRE

1839-ben ELHÚNYT R. T. FÖLÖTT.

A SZÜLETÉSE SZÁZADIK EVFORDULÓJÁN, PÁZMÁNISON RENDEZETT
ÜNNEPÉLYEN,

AZ AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

TARTOTTA

SZÁSZ KÁRÓLY

II. TÁB.

BUDAPEST, 1879.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

szellelte csap meg, mikor halálát egyszerűen jelentve, hagyatékát szárazan fölemlítve, s szónoki emlékbeszéd helyett — mely a kiválóbb érdemű s nagyobb fényű elhunyt tagok egyikétől sem tagadtatott meg — őt csak fél lapnyi élettrajzi toldalékkal látjuk ¹⁾ — levéltárba téve inkább, mint megtisztelve.

Pázmándi Horvát Endre a közt a 23. közt volt, a kiket az alakuló Tudós Társaság igazgató-tanácsa legelőször nevezte ki rendes tagokul, 1830. november 17-én. ²⁾ Az új életre ébredt szépirodalom s a még gyér magyar tudományosság elismert, legkiválóbb jelesei valának azok. A nyelv- és széptudományi osztály három helybeli s négy vidéki rendes taggal alakított meg — s Horvát Endre a harmadik helyet foglalta el az utóbbiak között — Kisfaludy Károly, Vörösmarty és Schedel (Toldy) voltak a helybeliek; a vidékiek közt a két első helyet Kisfaludy Sándor és Kölcsey, a negyediket Guzmics Izidor foglalta el. — A nyelv oly művészei, mint Kazinczy Ferencz és Kis János, a történettudományi, — Berzsenyi a philosophiai osztályba jutottak, mert a tudományok különböző ágait oly kevesen művelték még akkor, feltünőbb sikerrel nálunk, hogy ez osztályokba is a költők és szépírók sürűbb soraiból kelle a neveket és erőket kölcsönözni.

A csakhamar, már 1831-ben, megalakított grammatikai és szótári bizottságban, mely a főleg nyelvmívelő társaság legfontosabb feladatát volt hivatva valósítani, — Schediussal és Vörösmartyval, Petrovicszal és Imrével s Szemere Pállal együtt találjuk, és pedig a második helyre sorozva, Horvát Endrét is. ³⁾ A következő évben, 1832-ben, osztotta első koszorúit az ifju Akadémia; s az első, akkor is 200 aranyos, nagyjutalom: Horvát Endre nagy époszát, *Árpád o t* tűntette ki. ⁴⁾

Munkássága, a társaság első éveiben, a bizottsági és bíráló munkálkodáson kívül is, melyekben folyvást nagy része

¹⁾ A M. Tud. Társaság Évkönyvei. V. köt. 215—6. ll.

²⁾ Évkönyvek I. köt. 60. l.

³⁾ Évkönyvek : I. köt. 65. l.

⁴⁾ Évkönyvek : I. köt. 93. l.

vala, ¹⁾ lankadatlanul mutatkozik. Az Évkönyvek első kötetében, az Értekezések sorát az ő lelkes előadása nyitja meg. »A h a z a f i s á g r ó l.« ²⁾ A társaság második nagy gyűlését 1832. szeptember 8-kán, mintegy száz hexameter sorból álló erőteljes üdvözlő költeménnyel köszönti, mely buzgón lángoló lelkének ép oly fényes bizonyságait adja, mint költői nyelve erejének. ³⁾ — Az Évkönyvek harmadik kötetében szép emlékbeszéde áll Simai Kristófról ⁴⁾, a kilenczven évet túlhaladott aggastyánról, ki hatvan évnél tovább tanította — mint a kegyes tanító rend tagja — a magyar ifjuságot a haza és a nemzeti nyelv szeretetére, melyet írásaival is oly sikeresen hirdetett; s ki midőn apostoli szelid alakjával az 1832-diki nagy gyűlésen megjelent vala, mintha egy Pathmos szigetéről »fiacskái« közé visszatérő János evangelista lett volna, oly kegyelet tárgya volt társai között. Mily lelkesen buzog Horvát ez emlékbeszédben az ifjuságnak a magyar nyelvben s a széptudományokban való oktatása mellett, s mily élesen fordul azok ellen, a kik az ifjuságnak »poézissal s egyéb hiábavalóságokkal« foglalkozását hibáztatják! — »Oh vandaloknak ferde bölcsesége! — kiált föl — mentsen az ég, hogy a haza atyjai nálunk sátoztó útnöd hagyjanak, minekutána a szebb literatúrának egész Eúropa, és ugyan anyai nyelvén érdemhelyet engedett s oltárt emelt.« ⁵⁾ — Utolsó akadémiái dolgozata — Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem élete — már kéziratban maradt.

Az utolsó emlékezés róla, Évkönyveinkben, halálának s hagyományának bejelentése. Végrendeletében 677. darabból álló könyvtárát az Akadémiának hagyta s ez azonnal át is vétetett. Szőlőbeli kis házáat, melyben inkább, mint plebániái lakában élt s melyet maga előszeretettel »Pázmándi Magányának« nevezett, mostoha anyja halála utánra, — G á b o r szőlőnek nevezett saját szőlőcskáját s hozzá-tartozó pinczjét pe-

¹⁾ Hátrahagyott kéziratai közt találtattak a többi közt, Fáy A. Béltéki-házáról, Kölcsey munkáiról s Himfy-ről szóló bírálatai.

²⁾ Évkönyvek : I. köt. 178—189. ll.

³⁾ Évkönyvek : I. köt. 366—369. ll.

⁴⁾ Évkönyvek : III. köt. 160—169. ll.

⁵⁾ Évkönyvek : III. köt. 167. l.

dig, testvérhúga s ennek gyermeke magtalan halála esetére, szintén az Akadémiának hagyta. Ez utóbbi vagyonságok nem szálltak az Akadémiára, de a ház, a mostoha anya beleegyezésével, még ennek életében eladatott, s a csekély váltáság-összeg, melynek kamatai élete fogytáig őt illették, az Akadémia pénztárába beszállítottatott. ¹⁾

Ime ennyi mindössze a nyom, a mit az Akadémia Évkönyvei Pázmándi Horvát Eadréről számunkra s a késő utókorra fentartottak. S ha ma, negyven év elmúltával kérdezzük: mikép történhetett, hogy az egykor nagyfényű író, a ki méltónak tartott arra hogy az Akadémia alapszabályait előkészítő országos bizottság tagja legyen, s a társaság első jelöltjei közé fölvéessék, a ki a szervezéskor Kazinczyval és a két Kisfaludyval, Kölcseyvel és Vörösmartyval, Berzsenyivel és Kissel, Toldyval és Horvát Istvánnal, a legelső izben, rendes taggá választaték, a kinek Árpádja az Akadémia legelső költői koszorúját nyerte meg akkor, midőn a Kisfaludy Sándor Himfi-je s a Vörösmarty Zalánja már régen közkézen forogtak s a magyar költői nyelv a classicismus első fénykorát élte; a ki az Akadémia első nyolcz évében csaknem folytonos munkásságot fejté ki ülésekben és bizottságokban s mint a beadott kéziratok bírálója; s a ki még holtában sem szünt meg áldozni a közmívelődés és nemzetiség ez akkor egyetlen oltárán, csekély vagyonát annak céljai előmozdítására szentelvén; ha kérdezzük, mikép történhetett, hogy ily férfiu emléket az Akadémia a szokott — s a tagjai közül sok kisebbitől is meg nem tagadott — tisztességgel sem üllötte meg, s negyven évnek kelle eltelnie, és egy nemes keblű főpap meghívásának bekövetkeznie, hogy e régi kötelességet teljesítse, e régi mulasztást helyre hozza? A véletlenségnek tulajdonítsuk-e, mely az elfelejtkezés forrása lehete? — A tagadó feleletet e kérdésre a »Pannonhalmi Út« egy sora, s a mi ahhoz fűződik, adja meg.

Kazinczy, az irodalmi újjászületés nagy bajnoka s félszázadon át középpontja és összefűző kapcsa írónk akkoriban még szétzállott kis seregének, 1831-diki »Pannonhalmi Útja« 25. lapján, különben szeretettel emlékezve meg »Eadréről«,

¹⁾ Évkönyvek: V. köt. 51. l.

köt pázmándi magányában, Guzmicstól kísérve, szintén fölkeresett, ennyi megjegyzést teve rá: »Sokat szenved lábaira s bajját neveli testessége. Lelke elevensége egészen elhagyta; ritkán lobban dévajságra — vagy csak erővel (értsd: erőltetve).« E szavakkal, a még csak ötvenkét éves, de testi bajai — s talán érdemeinek kevés méltánylata miatt is elkedvetlenedett ember lelki állapotát akará jelölni, összehasonlítva a tiz év előttivel, mikor őt mint tétí plébánost ereje s vidámsága teljében ismerte; de látszólag minden rossz indulat nélkül. Az úti napló nyilvánosságra adása azonban, az egészben ártatlan észrevételt sértő színben is tüntethette föl; hisz maga a szelid Guzmics is megütődött rajta — s az általa is élesnek érzett táske hegyét eltörni buzgólkodott. ¹⁾ Akadtak ellenben s épen az akkori Akadémia pártokra szakadt körében, kik a világtól távol élőt, a kinek talán az is fájhatott, hogy a Vörösmarty egyszerre föltűnt nevének nagyobb fénye homályt vete az ő költői koszorújára s az Árpád öneklője a Zalánéval nem versenyezhet: felingerlék a »szent öreg«, a lelkes, de gyöngeségekől s kiváltképen a sérthető hiúságtól szintén nem ment Kazinczy ellen. Elhítték vele, hogy a sértés szándékos — s vagy a nyelvújítás és Kazinczy munkái fölötti bírálat utóizéből, vagy a miatti bosszúságból ered, hogy Horvát, kertje kedvencz fiját (Döbrenteiről) G á b o r - f á n a k, ²⁾ szölejét Gábor-szólónak nevezé, Kazinczynak pedig — ott jártakor — fát szentelni elfelejte. ³⁾ Horvátot a bosszúság éles kifakadásra ragadta. Eredetileg is nyilvánosságra volt-e szánva Döbrenteihez irt magánlevelek alakjába öntött felelete, — nem tudom; de hogy azokat, a Pátfalvi Márk álnév alá rejtőzött Döbrenteiével együtt Thaisz a Sasban, még pedig Kazinczynak még azon év őszén bekövetkezett halála után már, közzé tette, s ezzel az elköltözöttnek emlékét érzékenyen megsértette — az bizonyos. A mesterök emlékezetét majdnem szentkép tisztelő

¹⁾ Lásd Guzmics leveleit e tárgyban, Kazinczyhoz és Szemeréhez. Méry Etel: Pázmándi Horvát Endre élet- és jellemrajza. 137—9. ll.

²⁾ »Én Gábor-fa vagyok, nevemet Döbrentey adta.«

³⁾ Tény, hogy ez feltűnt Kazinczynak s némi — jól rejtett — rosszszüléses hangján panaszkodik róla, a »Pannonhalmi Út« (első kiadás) 25. lapján.

tanítványok elfordultak e miatt Horváltól, ki egyébiránt soha sem tartozott hozzájuk, a Kazinczy és Kisfaludy Károly szorosabb köréhez. Ő maga is mind jobban visszavonult az Akadémiától s az irodalmi világtól, melyben, napról napra jobban érzé, nincs mit keresnie már, sem barátokat, sem dicsőséget; s mire meghalt, amazok válván az Akadémia uralkodó elemévé, — a mi őket, tagadhatatlan érdemeik s fényes tehetségeik után kétségkívül meg is illette —, de nem bírva a Kölcsey engesztelő szellemével s megbocsátó szent lelkületével, mely vele a Berzsenyi sirjára, a nemes szív ama szép koszorúját tette, — a Kazinczy barátai nem bocsáták meg Horvát Endrének a sérelmet, melyet ő, merő félreértésből s mások által ingerelve, rajongó tiszteletök tárgyán, hét évvel előbb elkövetett.

Elég öreg volnék már, tisztelt Gyülekezet, hogy a Horác jellemzése szerint »laudator temporis acti« lehessen; de ha a mai irodalom pártoskodásairól s pajtáskodásairól hallom a fiatalabb nemzedéket panaszkodni; ha hallom, hogy épen Akadémiánkat is ilyesmivel vádolni szeretik, s a harminczas és negyvenes években uralkodott nemzedéket e részben szepőltennek állítják: lehetetlen rá nem mutatnom e példára, mely nem az egyetlen amaz idők irodalmának történetében. Vannak még köztünk is, a kik az Aurora-pörre s a Conversations-Lexikon harcra emlékeznek, melyek bizony nem mindig dicséretes fegyverekkel vívottak; vannak, a kik olvastak a pártoskodásról, mely, hogy Vörösmartyt, a nemzet nagy énekesét háttérbe szorítsa, a Kisfaludy Regéinek, egy egykor ragyogó, de már hanyatlásnak indult lángelme késő művének juttatta, czélszövénynyel, az akadémiai koszorút — de mely a tálsó félről sem maradt megtorlatlan. — Pártoskodás volt, valljuk meg ma, negyven év múlva, s a nélkül, hogy ama férfiak halhatatlan érdemét kisebbitenők, a kik azt emberi gyöngeségből elkövették, — pártoskodás volt s nem véletlen vagy elfelejtkezés, a mi megtagadta velök a Horvát Endre kopersójától a tisztelő megemlékezést s nem engedte megújítani a halott fürtein a koszorút, melyet az Akadémia az éltől, nyolcz évvel előbb, nem tagadott vala meg. S ha ma, negyven évvel utóbb, még is meghozzuk azt, és épen az igazságos

A k a d é m i a nevében: ne legyen elkésve a hült porok fölött! Hiszen, mi negyven év az örökkévalóságból, s a halhatatlanság tartós idejéhez képest!

Valóban, ő megérdemli tőlünk a tisztelő emlékezetet s a bár késő koszorút. Költői szellem s a nyelv művésze vala. Ha nem emelkedett is, egyik tekintetben sem, arra a magasságra, melyre huszonegy évvel ifjabb, de őt már első nyomós föllépésével megelőző versenytársa: Vörösmarty, — ne feledjük el, hogy első nagyobb költői művét, mely őt a kor jeles költői közé avatta, Zircz emlékezetét, akkor írta s adta ki, mikor Vörösmarty még szárnyait sem próbálgatta; mikor Berzsenyi verseinek első gyűjteményén még alig száradt meg a nyomda-festék s Kölcsey, mint költő, csak első kísérleteiből vala még ismeretes s még is, míg Virágot magyar Horácznak nevezték el, Horvát Endrétől Zircz emlékezte után a magyar Virgilt várta a közvélemény. Nyelve ma, nem a maival, melyet Arany oly árnyalttá s annyira plasztikaiávé tett, hanem a Vörösmartyéval is hasonlítva, darabosnak s még csiszolatlanak tűnhetik föl. De erőteljes és mindenkéül magyáros volt, akkor, mikor Kazinczy csak a finomságot sürgette s idegen szólamok és fordulatok átvételét — a mit ma bűnnek s a nyelv elleni erőszaknak tartunk, nem csak nem tiltotta, de sőt ajánlotta, elméletben s példájával. Több mint hatvanöt év választ el a Horvát Endre nyelvtől, a mint az a Zircz emlékezetében feltűnt; s meg kell vallani, hogy Árpádjában, mely tizenhét évvel később jelent meg, e részben alig vehető észre haladás. Pedig Zalán és Cserhalom, Széplak és a Délsziget, Eger és a Két szomszédvár, a görög méretű magyar vers e remekei, a költői nyelv e ragyogó példányai, erre a tizenhét évre esnek. De tudnunk kell, hogy Árpádból az első mutatványok már 1822-ben, tehát három évvel Zalán futása előtt, jelentek meg s azokat 1826-ban és 28-ban, a Vörösmarty kisebb époszai keletkezésével egyidejűleg újabb mutatványok követték; hogy tehát a Vörösmarty példája alig hathatott fejlesztőleg a Horvát Endre nyelvére. Góniuszuk is egészen különböző volt. Vörösmartyé a ragyogó képzelet, mely a klasszikai formában a romantika szellemét csillogtatta; Horvátban a magyáros nyers erő; melynek kifejtésére idegen példányok alig hatottak.

Ha valaki, ő mindent csak magából merített; mert az irodalmi széles látkör, s az európai mintákon pallérozott izlés műveltsége, mely Kazinczyt és Kölcseyt annyira megkülönböztette, nála csaknem teljesen hiányzott. A költői nyelvet azonban, önmagából s belső forrásaiból ő is szüntoly merész s csaknem oly szerencsés fordulatokkal gazdagította, mint Vörösmarty, s még ennél is inkább érezette rajta az ódontság zamatát, a régi szók és kifejezések föllevenítésével, s a tájnyelv egyes szólamainak átvételével, kevesebb félve egyfelől az obsolettól, másfelől a soloecismustól, mint az idegen utánzásától, melyet Kazinczy sürgetett, vagy az önkényes, bár tetszetős újítástól, mire a neologismus oly hajlandó vala. Érdekes, a mint Árpádja Szókalaúzában, s ehhez adott bevezető szavaiban maga tárja föl előttünk a nyelv és szók tekintetében követett eljárása módját s jelöli meg a vett szabadságok határait. Azon igyekezett, mondja, ¹⁾ hogy régi dolgokról irván költeményt, a tiszteletes régiség ne csak a történeten, hanem annak elbeszélésén s még egyes szavain is meglássék. Érti, mily nehézséggel jár ez úton haladnia. Az idegen ajku szomszédságok, idegen nyelvek uralkodása s más okok, sok jó szavunkat félrenyomták, sokat egészen el is temettek, — melyeket új életre hoznunk, a mennyire lehet, nem kevesebb mint kötelesség. Fölhányja azért a régi magyar írók már feledésbe ment munkáit, s tőlök tanulja azon régibb és ritkább szavainkat, melyeket versében használ. A szorosán vett népnyelvet sem veti meg, még ha csak egy táj vagy vidék nyelve is, ha mi jót s általánosan érvényesíthetőt használ. Nem élt pedig az elavult s szokásból kiment szókkal a homályosság vagy épen érthetlenség kedvéért, vagy különczködésből; hanem mert szükség volt rájuk; s a mi magában nem érthető, vagy nem mindenki által, azt megmagyarázta Szókalaúzában, s így segített ismét közkeletűvé tenni, a mit a szokás elejtett, holott fentartásra érdemes. S szóforrásai használatában oly lelkiismeretes, hogy minden egyes szavára, kézíratai közt fenmaradt jegyzeteiből ki lehet mutatni — némelyikre nézve Szókalaúzában is megjelöli — mit honnan vett, elkezdve a Szent Margit

¹⁾ Árpádhoz Szókalaúz.

életén, Komjáti Benedeken s a Pesti Gábor újtestamentomán, — Telegdi Miklóson, Pázmány Péteren és Veresmarthy Mihályon s Apáczai Cseri Jánoson át, a három Szótár-íróig: Szenczi Molnár-, Páriz-Pápai-, s Baróti Szabóig, — sőt a korabeli írókból is kijegyzi, ha mi ritkábbat de szépet, jót és elfogadhatót talál. Nem azon az úton jár-e, melyen akkori s mostani orthologusaink közül a kevesebb elfogultak? Mert meg kell mondanunk, hogy Horvát Endre, bár elvben helyeselte a nyelvújítást, a korabeli orthologusokhoz, kiknek élén Verseghy állt a nyelvtani, s a debreczeni és balatoni írók körei az irodalmi téren, szított inkább, mint Kazinczy s az újítók iskolájához. Ámbár az újítástól sem vala idegen, módjával, s a mennyiben a nyelv természetén erőszakot nem tesz; fulében esengett győri tanárának, a lelkes és hirneves Fábich-nak, ki őt a klasszikusok szeretetébe s az irodalomba bevezette vala, ismeretes intése: Régi magyar szó: ird föl! — Új magyar szó: ird föl! Szép magyar szó: húzd alá!

Sokkal előbb, mint Árpádjához kezdett s magyarsági elveit abban alkalmazhatta volna, — Kazinczy Munkáinak — vagy tulajdonképen az ő nyelvújításának a bírálataban, ¹⁾ kimondta már nézetét, melylyel a neologiat orthologiával mérsékli; elvben helyesli a nyelvújítást, elismerve, hogy mindenre élő, vagy régi szavunk nincs, »de sikerét csak úgy remélheti, ha józan mérték-tartás . . . kormányozza a szent buzgóságot.« S nem marad ez általános kimondásnál, mely nem mondana semmit, mert hiszen a mérséklet és túlzás fogalmai mindig viszonylagosak, a túlzók is mindig mérsékeltnek tartják magokat s azt hiszik: addig menni, mint ők, szabad — a túlzás csak rajtuk túl kezdődik. Horvát azonban egyenkint veszi bírálat alá a Kazinczy nyelvújítási elveit s gyakorlatát, s szembe tartva a kettőt, kimutatni igyekszik, hogy Kazinczy a gyakorlatban nem mindig tartotta meg saját elveit. Messzehangzó szava pedig, — hogy »a szépiró nem tartozik föbb törvényt ismerni, mint hogy írása szép legyen, s e célra minden szabad neki, akár engedi a grammatika és a szokás, akár

¹⁾ Tudományos Gyűjtemény 1818. IV. köt.

nem — 1) tág kaput nyitván az önkénynek s mindent az egyéni izléstől és a szép ingadozó vagy legalább körülírhatatlan fogalmától tevén függővé, könnyen válhatik veszélyessé.

Nem lehet czéлом, t. gyülekezet, akár a Kaczinczy nyelvújítását, akár a Horvát Endre affelöli nézeteit itt bírálattal alá venni; sőt a kettő gyakorlatát sem elemezni. Csak mondani akarám, hogy az Árpád írója öntudatosan s gonddal élt a nyelvvel, régivel és újjal, izlése szerint inkább hajolva a régihez, de nem az idegenből vett s a használatban megrögzött, sőt inkább a tősgyökeres magyar, habár használatból kiesett szókhoz úgy mint nyelvvalakokhoz. S elmondhatjuk, hogy sok régi szép magyar szónak és egy pár nyelvvalaknak is föllevenítését s az életben és irodalomban ismét használatba jöttét köszönjük neki.

Zircz emlékezetében már (1814) s egyéb, kivált hexameteres, alkalmi és ünnepi költeményeiben, úgy időközben szerzett kis époszaiban, vagy inkább történeti s költői beszélyeiben, Gritti-ben (1821), a Sziszeki győzelemben (1827), — valamint az Enyingi Török Bálint (1824) és Borbély Helena (1825) szép heroidáiban, — legfőképp azonban Árpádjában úgy áll előttünk Horvát Endre, mint az erőteljes, fordulatos, magyaros nyelv művésze, a milyen Vörösmarty előtt alig volt még. Nyelve a hősi dictio hatályával szól mindig; ritkán lapúl el s esik prózaiságba, — de a darabosságtól nem ment s a zordságban, úgy látszik, kedve telik és tetszik magának.

Bátran idézem, Horvát Endre költői nyelve jellemzésére Toldyt, kit iránta elfogultsággal csakugyan nem gyanúsíthatunk, — »előadása — ugymond — hatályos, méltóságos, sententiosus; tősgyökeres magyar nyelvét antik egyszerűség, nyers erő s régies szín bélyegzik; s övé klasszikai époszi nyelvünk s hexameterünk megteremtésének dicsősége; mindakettő mintaszerű s tanulmányozásra méltó; amaz egyszersmind kimeríthetetlen forrása a nyelvi szépségeknek, s maga elégséges műveinek maradandó becsét

1) Tudományos Gyűjtemény 1817. XII. köt.

biztosítani, ha költői érdeme kisebb s hazafíúi érzelte tisztelünket oly hathatósan követelő nem volna is. » 1)

Valóban, ha Horvát Endre epikai s rokonszellemű dolgozatait csak a nyelv műveiként tekinthetnők — s kivált méltányosan ítélve meg őt a kor mértékével, a melyben irt — egy levelet sem téphetnénk ki költői koszorujából vagy engedhetnénk hervadásnak esni. De költői műveket nem szabad egyedül külsejük után itélni meg, bármily fontos — sőt lényeges — a forma a művészetben. S meg kell vallanunk, hogy Horvát Endre époszai, akár a jellemzés, akár a cselekvényalkotás és szerkezet dolgában, nem csak Zrinyivel és Arany Jánossal nem versenyezhetnek, de a Vörösmarty alkotásain is alul maradnak.

Hogy a Zircz emlékezetében tulajdonképeni epikai szerkezetet nem is kereshetünk, magától értetik. A lelkes fiatal pap, ki először a cisztercezi rend növendéke vala, mielőtt a fehérbát-ruhából kivetkőzve s a heinrichai (felső-sziléziai) klastromból a honvág által űzve hazajött s a győri egyházmegye világi papjai közé állott volna, — most, nem feledkezve meg a háláról előbbi rende iránt, első nagyobb költői művét ama hazafias s a közmívelődés körül is oly nagy érdemeket szerzett rend magyarországi történeti s viszontagságai megéneklésének szentelé, Zircz alapításától Imre király által (1189), a mohácsi vész utáni elpusztulásáig, s ettől újra építéséig a XVII. század második felében, és végre — harmadik időszakban, ismét önállóvá váltaig, vagy is saját koráig le. Adhatott-e ily keretben mást, krónikás történetnél, bár époszi szép részletekkel, olykor a hősi dictio minden erejével, de bensőleg egységes compositio nélkül: tankölteményt inkább, mint époszt, mert benne a történet tulajdonképp csak a tanelem hordozója. Még az époszi csodálatos is, mely iránt egyébiránt Horvát, mint Árpádjában annak mellőzése tanúsítja, kellő érzékkel nem bírt, Zirczben az álom s jóslat alakjában, csak a tan-célra szolgál s nem érheti el az epoeia tiszta fenségét.

Nem szólva kisebb hőskölteményeiről, Árpádjá, életének

1) A Magyar Nemzeti Irodalom Története (Rövid előadásban.) Negyedik kiadás. 238. l.

e fő műve is, szép s erőteljesen előadott részletekkel, epizódokkal s leírásokkal hat inkább, mint szilárdul alkotott cselekvénnyel s benső és egységes szerkezettel, — melynek egészen híjjával van. De tudott-e nálunk még akkor eposzi cselekvényt alkotni valaki? Adott-e rá példát is más, mint Zrinyi? Gyöngyösi nem csak körülményes elbeszélő-e? s a tizenhét század epikusai nincsenek-e, részben, Gyöngyösihez képest is folytonos hanyatlásban? s maga Vörösmarty is, kitől az alkotó képzelet és lángelme tüztét senki sem tagadhatja meg, tudott-e, az egy Két szomszédváron kívül, igazi cselekvényt központos szerkezettel, alkotni epikai műveiben? S ha Horvát Endre sem érte el a legmagasbat, s a legnehezebbet az epikus költő feladatai közül: csodálhatjuk-e s szolgál-e az neki kisebbségére? Előre érezte maga is.

Midőn barátja, a nagyérdemű Horvát István, a nyelv- és történet-nyomozó, a régiség lelkes és buzgó, talán tulzó barátja, először adta Horvát Endre lelkének a lökést, hogy a honfoglalás és honalkotás történetét dolgozza fel eposzban, s a mit az előbbi század végén Ráday oly sokat ígérőleg kezdett, de végrehajtani nem birt, a mit imént Csokonay szándékola, de talán meg sem kezdett, ő teljesítse: lelke a föladat nehézségei előtt megtelt aggodalommal. Egy szép költői levélben, »Boldogréti Vig Lászlóhoz«, ¹⁾ előterjeszti aggályait. S mik azok? kivetkőztetve a költői mezőből: a történeti s mondai anyag töredékessége, hézagossága, a kerek és összefüggő cselekvény hiánya.

— »Mondd, merre keressem

A hősnek születése helyét, Ázsiának czernyi

Mérföldekre kinyúlt térségén, merre keressem

A nagy nemzetnek laktát?« stb. ...

Bántja a pogány magyar hittel való teljes ismeretlenség, a műveltségi állapotokat megvilágító adatok hiánya miatt; a történeti és mondai szálak kúsztaltsága; a száraz krónikai följegyzéseken kívül mindaanak a hiánya, a mi a nemzetek őskorának tényeiből, a korszakok tudalmában, az éposz-

¹⁾ Ez álnév alatt írta Horvát István, nagy védőiratát a Kazinczy nyelvújítása mellett, Verseghy (Tiszta magyarsága) ellen: »V. F.-nek megfegyarkozott okoskodása a Tiszta Magyarságban ... Írta Boldogréti Vig László. Pest. 1808.«

nak anyagot ad — mivel azt semmiből, képzeletből teremteni nem lehet. Ez érzik meg a Horvát Endre Árpád-ján úgy, mint — bár kisebb mértékben, a képzelő erő nagyobb mértéke szerint — a Vörösmarty Zalánján is. Az Árpád-mondakör, a mint azt, mindkettejük után már, Toldy, irodalom történetében, tagolta és egybeállította, elég gazdag, de minden inkább, mint egységes. A költő, helyesen, csak választhat belőle, mint Homér a trójai mondakörből az Achilleiszt; s mint Vörösmarty a Zalán-csoportot választotta, kétségkívül tapintatosan, sőt Debreczeni is a Kióvi Csatában. Horvát Endre a helyett, hogy egységes fő történetet venne föl, a mondakör valamelyik tagjának kiválasztásával, ő a nemzet egész kiköltözését adja, ázsiai utolsó székeiből; az őshazában veszi fel története fonalát s onnan az Etel (Volga) folyón s Eteközön és Kió ostromán és a Kárpátokon hozza át hőseit — és magát a honfoglalást a két utolsó könyvben végzi el. Költeménye azért hosszú történeti elbeszélés, központi cselekvény híjjával s ebben áll szerkezetének legfőbb gyöngéje. Nagy tért és nagy időt ölel fel; Ázsiától a magyar foglalás befejeztéig, s Álmostól unokája Zsolt egybekeléséig. Több mint a mit egy eposz megbir, ha nem akar krónikás elbeszélőssé lenni vagy mondák lazán egybefűzött gyöngysorává. S e feladattal Horvát Endre sem birt sikeresen megküzdeni. Még szerencsés leleménynek mondhatni, hogy miután az eposzi csodálatost itt sem birta érvényesíteni s csak Etele régi főpappjának egy jóslatára vitte vissza az eposzi cselekvényt mozgó magasabb hatalmak közbeszólását, cselekvényének némi benső életet tudott adni az Álmos s utóbb Árpád ellenében a fejedelemségre törekvő Lebed vezér ellenséges működésében, mely az egész eposzon átvonul s legalább némi erkölcsi küzdelmet hoz a harcok képbe. Ám ez mind kevés magasabb rendű eposznak tárgyul szolgálni — s a szó szerint vett hős-költeményt az eszményi epopeia magasabb rangjára emelni.

De ha nem tiszte az emlékbeszéd-mondónak, kivált negyven év múlva, mikor a vesztés fájdalma, a hiány élénk érzete már rég eltompult s a kegyelet és kímélet nem tiltja kimondani az igazat, ha nem tiszte is, mondom, elhallgatni a hiányokat tisztelete tárgyában, vagy épen fényül tüntetni föl feltjait:

nem szabad viszont fukarnak lennie az érdemek őszinte elismerésében s a jelességek feltüntetésében sem, kivált ha attól sem kell félnie, hogy szava pusztá kedveskedésnek, vagy épen hízlegésnek vétessék.

S nincs-e Horvát Endre költészetében, az eposz-író eltitkolhatóan gyöngéi mellett is, elég erős és fényes oldal, a mit ma is, mikor neve már csak az irodalomtörténeté, méltán magasztalhatunk? S nincs-e általában a tudósban és az íróban, a papban és a hazafiban, nincs-e az egész emberben elég, a mit ma is példányul vehetünk s állíthatunk a maradék elé?

A költő és nyelvész érdekelvén legjobban, költészetével s nyelvvel kelle főleg foglalkoznom. Nyelve erejét, eredetiségét, magyarosságát kiemeltem már; zordságához, melyet nem hallgattam el, nem egyszer báj is vegyült s gazdag fordulatossága általában minden során tündöklék. Leírásai élénkek; jellemzései, ha nem is mindig egyéniek, festőien színezettek s költőiek sokszor. Bár jellemrajza gyakran általános, tipikus s hősei többet beszélnek mint tesznek, de a kedélyállapotok festésében Horvát ecsete, — Toldy maga vallja ¹⁾ — tagadhatatlan erővel s lélektani igazsággal bír. S ki hiáné? a költői tehetség legritkább virága, a humor sem hiányzik a szigoru, rendesen zord hangú költő hanglétrájából. A mint Boldogróti Vig Lászlóhoz irt epistolájában, a történeti eposz belső nehézségeiből fakadó aggályain túl saját magán élete bajait, súlyos hivatalát, gazdálkodása gondjait leírja, elbeszéli, hogy előbb nem volt káplánja, mindent magának kelle végeznie; mikor káplánt kapott, akkor meg lakásról kelle gondoskodnia számára, folyosóját kétfelé osztania — stb. — mind ez oly jó ízű, egyszerű, egészséges humortól duzzad, a minőt alig keresnénk nála, az örökös hadi kürt s harci tárogató harsogtatójánál. Még gyöngédebb, bár szintén a humor mézes epéjébe mártott húrokat üt meg két heroidjában: az Enyingi Török Bálint levelében feleségéhez, a stambuli hét-toronyból, melyben még is az elégia szelid fájdalmas színezete a túlnyomó; s kivált a Borbély Ilona (a magyar amazon) levelében férjéhez, Békési Istvánhoz, Temesvárból, melyben a humor egész a satyra

¹⁾ A M. Nemz. Irod. Története. Rövid előadásban. Negyedik kiadás, 238. l.

erejéig emelkedik, a mint férjét, féltő szívvel gyanúsítja, hogy csak azért hagyta el őt, »csak azért mentél tova« — ugymond —

»hogy mulatással töltsed idődet,
És magadat fitogasd, idegen hölgyeknek előttök.
Mert csak azért mentél, mivel untad látni Feacsádot,
Hol nőd fonta körül nyakadat s mellére szoríta.
Nem vagyok én már ott, térj bizvást vissza —«

Majd magát kicsinyelve, hogy férje kicsinylését magyarázza —

»Nem vagyok én fejedelmi leány, a trójai menynek
Szépségem sem párja talán; nem várhatom Erdélyt
Érettem bosszús fegyverrel jöni; de tőled
Társamtól, legalább várhattam próba-szerencsét!
Nincs csinos öltözetem, nincs fürtöm szedve fodorba,
Nincs perez a karomon, nincs gyöngy kapcsolva,
nyakamra,

A mikoron te talán unalomtól menve alá s föl,
Nyalka lovad hátán sétálgatsz s nem gyötör a gond.«

Horvátnak e két darabjában van a legtöbb egyéniség, ez az igazi megválasztója a költői alakító tehetségnek; majdnem azt mondhatnók: nem is az eposz, — a heroid, az epikai költészet e leglyraibb faja, a drámai magánbeszéd sajátságával, s tohát a költészet mind a három fő-alakjának ez összeolvadása — volt az ő legigazibb, legsajátabb mezeje.

Mellözve alkalmi költeményeit, melyek, helyzeténél fogva, leginkább főpapi előljáróinak ünneplésére szólnak, bár soha sem költői érzés s igaz lélek nélkül, de nem ritkán általánosabb érdekű s magasabb hazafias irányban is, mint első, figyelmet ébresztett költeménye: A felkelő nemességhez (1809) s az utolsó, az Akadémia első nagygyűlése üdvözlétére (1832) — és a kettő között A nemesszivű magyar rokhoz a nemzeti théátrum érdekében (1814) s a Magyar Parthenon, szintén az akadémiai eszme még akkor csak közelgő diadalának örömeire (1829); — sőt mellözve kisebb elbeszélő költeményeit is, melyekben az epepeia magaslatára nem emelkedhetik, már tárgyai korlátoltsága miatt sem, nincs-e prózai írásaiban is elég érdem, melylyel kortársai elismerését s a maradék tiszteletét kivívhatta? A magyar nemzet

nem finn származatu czimű értekezése, mint előtanulmány Árpádjához, a magyarok eredete s őstörténelme köréből, az első finnista magyar Sajnovics ellenében; Fábchich József és Rájnis élet- s jellemrajzai; prózai elbeszélései, melyekkel a Dugonics iskolájához tartozónak mutatta magát; számos egyházi beszéde, melyekben, a hazafias alkalmiakban kivált, a hit melege a tértő buzgalomával s a vitató tüzevel egyesült s melyekhez a Theodúl estéi czimű fordított munkája csatlakozik, melylyel a vallási egyesülés akkoriban élénken vitatott s az eszményi irányu és széplekű Guzmics által is felkarolt eszméje támogatásához járult; már említett akadémiai értekezése a Hazafiságról, Emlékbeszéde Simay fölött, s végre két nyelv művészeti értekezése: »A mértékes versről a magyaroknál¹⁾ és »A drámának versmértékeiről«²⁾ mindez, egy sok oldalú s mindenfelé mély és alapos munkásság nyomait mutatja, melynek szívárvány-színeiből egy kép, a hazafias, vallásos és költői szép lélek képe ragyog élénk.

Igen is, tisztelt gyülekezet, a szép lélek; ez a szép fejezi ki Horvát Endre egyéniségének jellemét, szellemi elborulása s kodályének — főleg irodalmi s akadémiai viszályok s pártoskodások következtében elfanyarodása előtt. Az egyszerű szőlős gazda fia, ki származása által elébe irt sorsán szellemének ereje által fölülemelkedve, magát az emberiség három szent oltárának, a vallásos hit, a tudománybeli igaz és a művészeti szép áldozó papjává szenteli; a ki e három oltár körül, élete fogytáig, lankadatlan buzgalommal serénykedik s míg magának koszorúkat arat, fáradalmai gyümölcsét a hazának s az emberiségnek adja s fáradalmaiért nem kíván más jutalmat magának, mint hogy munkás élete alkonyát ott fejezhesse be, hol bölcsője ringott egykor s szülőházának tövében álljon sirja is:³⁾ vajjon oly ember-e az, a kit el szabad felej-

¹⁾ Kéziratban, keletkezése ideje nem említették. — P. Horvát E. élet- és jellemrajza, Méry Eteltől, a pannonhalmi Sz. Benedek rend győri főgyimnasia. Értesítőjében. 1879.

²⁾ Tudom. Gyűjtem. 1817. VII. köt.

³⁾ A r. kath. egyház mindig becsülte a tudományos és irodalmi érdemeket papjaiban s ez volt az emelkedés egyik útja és jogcíme. Feltűnő, hogy P. Horvát Endre, ki műveivel annyi fényt árasztott egyházára, ki főpapjait annyi lelkes ünnepi énekkel tisztelte meg: csak nagy

teni? oly életpálya-e, mely ne érdemelné meg, hogy követendő például tűzessék ki a maradék élébe.

Nem hagyott hátra nagy és örök éltű műveket? melyek örökre maradandó irányokat jelöljenek az emberi szellem történetében s mint Homér és Dante, Shakespere és Goethe, ez álló csillagai szellemi egünknek, mozdulatlanul álljanak, míg az ég a föld körül forog! — De elveszhet-e irodalmunk s nyelvünk történetében a nyom, melyen egy Vörösmarty, s részben Arany is, járdaltak s örökéletű műveiket alkoták? S az úttörők dicsősége, kik a bozótban, irtogatva verték az előbb járhatatlannak tartott ösvényt, nem versenyez-e a czélhoz érők dicsőségével?

Igen is, tisztelt gyülekezet; a tény, hogy negyven év múlva, több időre egy emberöltő átlagos koránál, irodalmi s tudományos haladásunk külső körülmények által is siettetett rohamos átalakulásai s fejleményei közepette is, megjelentünk a forgalomból már kiment költő és tudós sirjánál, hogy azt a kegyelet kezeivel újra felhantoljuk: e tény maga bizonyítja, hogy Horvát Endre nevét s érdemeit nincs még itt az idő végkép a feledésnek adni, sőt sirjából kihajt a borostyán, s mit tőle kortársai, egy sajnós tévedés folytán szeretetlenül megtagadtak, a szenvedély sugalma alól szabadult utókor készséggel megadja neki a jól megérdemelt koszorút.

Oh bizony jól sejtett ő, bár nem magáról szól, de mi reá alkalmazhatjuk a magyar Akadémia üdvözlétére irt hatalmas költeménye eme sorait — melyekkel, hozzá méltóan akarom befejezni beszéletem:

»Ti pedig, országunk fő-nagyjai! —

— — — — —
hordozza dicsőség

Szárnya dicső nevetek, valamerre van érdeme a szép
Tetteknek, hol az ég fojlík s pirosodva előkél
Rózsás leple alúl a nap — hol ereszkedik ágyra,
Haldokló lángját rejtven völgyébe vizeknek,
Túl a tengereken s futamát elvégzi — odáig!
Ti, kiket érdekelek, mikoron majd éltetek átkél:

későn (1835-ben) lehetett valahára alesperessé is; s leghőbb vágyát is, hogy szülőhelye (Pázmánd) plebánosa lehessen csak 1828-ban érte el.

A magyarok sziveikben lesz temetőök. Amottan,
Boldog apáinktól hálát, áldást is arattok,
Elysion mezején, hol nincs már semmi kajánság,
A jeles érdemnek mely nem hágy adni borostyánt.
Szent sugalom mondatja velem: vetekedve dicsérnek
Lelkes lantosaink, gerjesztő énekeikben,
Ezredek ezrin túl, s míg a föld lángba borulván,
Elpusztít mindent orkánja az égi tüzeknek!

UKKONPOHÁR.

A

RÉGI MAGYAR JOGI SZOKÁSNAK EGY TÖREDÉKE.

HUNFALVY PÁL

R. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1879.

A. M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)